

ПАМ'ЯТЬ

О СЛИДАХ БІЛІВСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

Про Білівську трагедію я написав вперше у вересні 1990 року. Моя розповідь була повністю побудована на спогадах тих, хто сам пережив вбивчі години, бачив погум'яні загиблих, хоронив рідних близьких.

Публікації в місцевій газеті «Зоря» тоді викликала досить широкий розголос. Районна газета «Слово правди» і обласна «Червоний прапор» зробили переклад матеріалу. Цікаво, що відповідні органи, я маю на увазі КДБ, не пропустили позу своєї уваги статтю в колгоспній багатотиражці. Подумайте, який глобальний контроль здійснювала ця організація за пресою і всіма сторонами життя суспільства. Кадебешники підозрювали автора (до речі, справедливо), що коли він писав про партизан, то він мав на увазі воєняк УПА. А в 1990 році про них ще слід було згадувати лише в негативному плані.

На сьогоднішні очевидці трагедії, про яку буде вестися мова, залишилися зовсім мало. Час неблагодійний, його не зупинити. Вже шістдесят років відділяють нас від страшної події в історії села. Але доми жива людська совість, рокам не під силу покрити мороком забуття подібні дії.

За ті тринадцять років, що пройшли з часу публікації Білівської трагедії, відкрилися деякі нові факти про спалення німцями села і, зокрема, знищення сім'ї білівського протоєрея

дїтьми, любив їх. Це відчували всі. Тому повага до нього була загальною.

Сім'я священика жила напролюдному, бо сам о. Костянтин не гонився за власною наживою. Наприклад, не брав грошей з піднятих за проведення церковних обрядів, навпа-

кати людським пастирем з великої букви.

Можливо, в деякого з читачів виникне думка, що я, автор, свідомо чи несвідомо ідеалізую о. Костянтина та його сім'ю. Тому відповім, що всі свідки, які колись знали протоєрея його сім'ю, не обмовилися про ніх жод-

фашистами Більова і знищення великої кількості його жителів.

До речі, чомусь про систему заручників не прийнято широко писати. В радянські часи на подібні публікації взагалі було накладено «табу», а в наш час ви не знайдете нічого подібного

білівці від бід, яка неупинно наближалася.

Ранок видався звичайним з його повсякденними турботами: догляд за худобою, приготування їжі тощо.

Про те, що сталося далі, мені ще у 1990 році розповіли очевидці страшних подій. Люди ці вже не жи-

Стубла, поруч з якою тоді розляглося велике болото. Саме туди в розпачі бігли люди. Я з сестрою Ольгою кинулися за ними.

Стоячи по-груді в трясині, ми бачили, як загорілося село. Несамовито ревіла худоба, яку німці вигнали з хлівів і вантажили на машини. Люди лінали постріли, чулися зойки людей.

Майже три години всі ми, кому пощастило добігти до болота, простилися в холодній багноці. Відтоді я постійно хворюю. Не забуду ніколи ту страшну мить, коли до мене з сестрою впав наблизилась німецька вівчарка. На наше шевцтво вона пропливляла мимо, не зачепила. Такими страшними для нас були ті три години стояння в болоті, але справжнє пекло було в самому селі.

РОЗПОВІДЬ ОЛЕКСАНДРА МАМЧУРА

В той день я з самого ранку молотив у клуні. Восьмирічний син був зі мною, а менший, трирічний, десь гуляв. Жінка тоді клопоталася вдома по господарству.

Коли почув шум двигунів, вибігав із клуні, то побачив, що по дорозі з Клеваяна наближається до десяти німецьких вантажівок, наповнених солдатами. Машини минули мою хату і зупинилися біля кладовища. Солдати почали стрибати з кузовів на землю і швидко розбігалися в сторони, розтягнувшись поперек па-

Історична довідка

(З книги О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся»):

«Білів, село, Рівненський повіт, давніше село звалось Білуха, над рікою Стублою, 9 кілометрів від станції Клеваян і 27 км. від Рівного. Церква дерев'яна з 1753 року. Благочинська, на місці старої. В церковному архіві зберігаються стародруки з 17 і 18 століття. В селі була церковно-приходська школа. В 12-13 столітті с. Білів було пригородом Пересопниці. На високому урвищному березі р. Стубли заховалося городище. Крім того, залишилися тут круті перестенні окопи і великий кустан над дорогою.

Історична згадка про Білів з 1545р., в якій говориться про те, що князі Чарторийські мали там свій замок на пересопницьких землях Пречистинського монастиря і заклали там город. Можна думати, що справа торкається Більова і Більовського замку, тим більше, що у 1529р. князь Федір Михайлович Чарторийський, староста луцький, отримав привілей на торги і корчми у білівському замку.

В 1545р. князь Чарторийський не представив привілей і не повинен брати мита в Більові. Згідно з документами, замок і місто були збудовані князем Чарторийським і з обсадженого міста побирали вони 200 кп грошей.

З 1587 року Білів належить князеві Юрію Чарторийському. По 1596 рік Білів згадується як власність Андрія Одиначи. В кінці 19ст. було там 68 дворів і 547 жителів. Був то масток «удельного ведомства».

В 1911 році, згідно з переписом, було там 726 жителів, 1 крамниця, водяний млин (10000 пудів річково), кредитове товариство, земський склад насіння».

Примітка редакції. Книга красназвєця О.Цинкаловського вийшла в світ ще до 1917 року, при царизмі. Тому в ній є деякі розбіжності із поглядами на історію краю сучасних істориків. Разом з тим, в книзі наводяться багато цікавих фактів, які чомусь не привернули увагу теперішніх дослідників. Цитовано дослівно.

ки, часто сам допомагав тим з них, хто цього особливо потребував. Ніколи не запобігав перед можливими. Часто нагадував, що перед Богом всі рівні».

Матушка Олександра сплавляла своєю вродою і була молодшою за чоловіка на одинадцять років. Але, не дивлячись на таку різницю

ним поганим словом. Я лише повторив сказане людьми, що дожили до наших днів. А цим людям вже далеко за сімдесят. Подібна однаковість сама собою викликає довіру.

ЧОМУ ЦЕ СТАЛОСЯ? 22 червня 1941 року

го з шкільних підручників і навіть в більш серйозних дослідженнях. Позиція таких публіцистів мені нагадує страуса, який при небезпечі ховає голову в пісок, залишаючи все тіло на поверхні. Дійсно, пишучи про систему заручників, в якій мімі кидается тінь на діяльність і радянських

вуть на землі. Але кризь роки звучать їх голоси.

РОЗПОВІДЬ МАРІЇ ВОРОНСЬКОЇ

Горе війни наша сім'я пізнала ще задого до вересня 1943 року. Під час однієї з німецьких облав зоріпа рідна хата і ми знайш-

сятиліття цієї трагедії я вирішив повернутися до цієї теми.

Але і в нішній публікації мені не обійтися без спогадів очевидців трагедії Марії Ульянівни Воронської, подружжя Олександра Климовича і Ульяні Федорівни Мамчури. На жаль, всі вони вже пішли з життя...

СІМ'Я СВЯЩЕНИКА

Білів до війни вважався селом великим і багатим. Як це водилося раніше, своєрідним центром його була церква. Збудована в давні часи вона сплавлялася своїми дзвонами, малиновим передзвон яких чужако далеко навкруці, аж до Пересопниці. Навесні і влітку церква потопала в зелені дерева, вона мигуляла око своїми простими, але доскональними формами. А протосером тут був Костянтин Лозинський.

Отця Костянтина в селі любили і поважали за спокійну вдачу, справедливість, людську мудрість. Не тільки з Більова, а також з навколишніх сіл до нього часто йшли за порадою. Він вмів утішати в людському горі, або зробити повнішою радість.

Викладав у місцевій школі Закон Божий. На уроках в отця Костянтина діти не осмілювалися пускувати, хоча він ніколи не кричав на них, не погрожував покарати власною рукою чи розповісти батькам про їхню поведінку. Білівський протосерей володів даром спілкування з

двох дочок, Зою і Галину, останнім з'явився у них на світ син Микола. Всі діти перейняли від своїх батьків їхні найкращі людські якості.

Зоя, старша дочка, вже під час війни стала вчителькою, навчала найменших школярів. Дехто з останніх дожили до наших днів. Вони на все життя запам'ятали молоденьку Зою Костянтинівну лагідною, доброю, справедливою. А молодші Галина і Микола самі вчилися в школі і були найкращими учнями. У політику о. Костянтин намагався не вникати. Службу Богу він вважав вищою за суєту мирського. Тому і «за Польщі», і «за Советів» він продовжував



Обеліск, який тривалий час стояв на місці спаленої церкви.

СРСР і особливо українського. А вже за роки війни Україна втратила 8 мільйонів жителів — п'яту частину населення. По відношенню до загальних втрат СРСР це становило не менше 40 відсотків. Війна обпалали вогнем людські долі, перемогла і третю частину мільйонів людей на краше життя. Не обминула біда і Білів.

Чому саме це село розділило долю сіл України, спалених фашистами? Важко зараз знайти шукані об'єктивні відповіді на подібне запитання. Не збереглося ніяких документів про цю трагедію, а якщо вони насправді існували, то їх поглинула війна. Тому відповідь слід шукати в тій політиці, яку проводили на Україні німецькі окупанти. Одна із сторін цієї політики — нещадна боротьба проти «бандитів».

Так називали птлерівці радянських партизан і підпільників, а також вояків Української повстанської армії, які із зоріпо в руках боролися проти окупантів. Фашисти, з притаманною їм педантичністю, розробили систему, згідно якої за кожного знищеного поліція, німецького солдата, офіцера, генерала, підірвані міст, пушений під укіс німецький шеплон, знищувалася певна кількість заручників із числа мирних жителів. В особливих випадках спалювалися цілі села, а жителі їх винищувалися.

Звичайно, що спогади очевидців теж дозволяють з певною достовірністю зрозуміти причину спалення

проти німців, почасти винні у загибелі мирних жителів, своїх співвітчизників. Але на війні, як на війні, і правду, якщо б вона не була прікро, приховувати не потрібно.

Відомо, що в районі села не один раз відбувалися сутички і радянських партизан і вояків УПА з окупантами. Неподальк, в Старожуківі, останнім був майже цілком знищений досить численний загін фашистів. Достовірно і той факт, що на околиці Більова влітку 1943 року невелика група вояків УПА прийняла нерівний бій з птлерівцями. Всі вони загинули в перестрілці. Їхні тіла залишилися на місці бою. Саме тоді отець Костянтин, на свій страх і ризик, звелів поховати вояків по-християнському звичаю. Сам служив поховати вояків по-християнському звичаю. Сам служив поховати вояків по-християнському звичаю.

Хто зна, можливо знайшлася підла душа, яка донесла про вчинок протосерей окупантам?

І ще одна деталь. Багато білівців старшого покоління вважає, що село було знищено насправді прагнули помститися над жителями села Старожуків. Саме там було знищено багато фашистів. Прото птлерівці помилувалися селами.

Ольгою знав сім'ю о. Костянтина. В нашого протосерей саме тоді гостював племінник В'ячеслав, тринадцятирічний хлопчик. Вже добре не пам'ятаю, звідки він приїхав, здається з Польщі.

Все сталося несподівано, десь близько полудня. Здавлені шибки в хаті від гуркоту двигунів, почувся чийсь розпачливий крик: «Німці!».

Ми вибігли з хати на подвір'я і побачили, що німці оточують село. Вони розтягувалися в ланцюг біля кладовища. Лунали вигуки команд на німецькій мові, ска-

думка, крикнув жінці, що шукала мерців меншого хлопця, а сам із старшим побій до старої селі, хата якого стояла неподалік моєї. Староста, до речі, хоч спужив німцям, але робив це не з власної волі. Чоловіком був непоганим, відлості людям не чинив. Я знайшов його біля воріт з свхльованим. Питаю у нього:

— Що це так робиться, чого нам чекати?

А той сам нічого не знає, протосерей сказав:

— Ховайся, Сашко з дїтьми, поки не пізно.

Відчував моє серце недо-бре.

19 вересня 1943 року — чорний для села день. Саме було релігійне свято — Михайлове Чудо. Але жоден святий вже не міг захистити



Очевидці трагедії Олександр і Ульяна Мамчури. Фото з газети «Зоря» за 1990 рік.

жінени вівчарок зливалось в суцільний гавкіт. Сховатися можна було ще біля рчки

Закінчення на 6 сторінці.

ПО СЛІДАХ БІЛІВ



Відбудована на місці спаленої церква с. Білів.

Дивлюся, ще три вантажівки їде з солдатами. Тоді я взяв сина на руки і побіг до річки. Видивлюся меншого, гукаю його, та все даремно. Коли порівнявся із церквою, то завернув до батюшки. Вся його сім'я і він сам були вдома. Я кажу йому:

— Ховайся, отець Костянтин, німці із зброєю дують, село оточують. Біда буде.

А він мені відповів так спокійно:

— Нікуди мені ховатись. І не хочу. Нема в мене вини перед людьми і Богом, і негоже в таку хвилину храм Божий покидати.

Так він і залишився із всіма домочадцями в будинку біля церкви.

РОЗПОВІДЬ УЛЯНИ МАМЧУР

Коли чоловік із старшим сином побігли до старости, я кинулась шукати свого меншенького. В голові паморочилося від розпачу. Німці вже увійшли в село, запалали деякі хати.

Бачу, до дерев'яного хреста на роздоріжжі, теж незабаром спаленого, зганяють людей і ділять: жінок і чоловіків — по праву сторону, дітей — по ліву. Обірвалося в грудях серце: невже і моє дитя там?!

Але в метушні я все-таки натрапила на свого заплаканого малого, схопила його, а що далі робити і не знаю. Пробігла мимо мене одна знайома сім'я, то і я з ними. Піднялися на пагорб, а там була невелика схованка під деревом, яку викопали діти, щоб ховатися від дощу, коли пасли худобу.

Там ми і заховалися. Восьмеро чи семеро нас було, не менше. Тіснота страшна. Але, слава Богу, всі ми вижили. Звідти і бачила, як гнали сім'ю батюшки.

Попереду, в чорній рясі, йшов він сам, однією рукою тримаючись за хрест на грудях. За ним вслід ступала матушка Олександра з дочками і племінником Славиком. Супроводжували їх декілька німецьких солдатів з автоматами наперевіс.

Вже потім ми дізналися, що врятувався з усієї сім'ї один

найменший син Микола. В останню мить, коли німці вже грюкали чобітьми в снігах, він зумів скочити з хати через вікно і заховатися в кущах. Бачили Колю на другий день після спільної біди, а потім він зник із села. Може які добрі люди взяли до себе, або родичі знайшлися? Отже, де він зараз, чи живий, чи ні — ніхто не знає.

Біля хреста на роздоріжжі сім'ю о. Костянтина зупинили і німці декілька хвилин про щось радилися. Потім погнали її по дорозі у напрямку до школи, біля якої була та сама клуня, де прийняли вони мученицьку смерть. Їх ще було видно на дорозі, коли загорілася церква і хата священика.

ПРОДОВЖЕННЯ РОЗПОВІДІ ОЛЕКСАНДРА МАМЧУРА

Погода в той день стояла суха, вітряна. Все село палало. Густий чорний дим степився по долині і відносився вітром на схід. Ті, хто переходив в болоті, а серед них був і я з сином, намагалися не виявляти ознак життя. Але надій на порятунок було мало.

Раптом ми побачили, що німці збираються до машин і починають вантажитися на них. Навіть частину худоби залишили. Люди, яких вони перед тим зігнали, розбіглися хто-куди. Я не знаю, чому ці виродки, на щастя багатьох, не довели до кінця свою чорну справу. Чи щось їм стало на заваді, або натішилися людським горем?

Коли остання машина з німцями залишила догоряюче село, люди почали покидати схованки, виповзати з болота. Кожний йшов до рідного згарища. Я з сином теж направився туди, де ще зовсім недавно стояла моя хата. Із жахом дивився на обгорілий комин, який витинався із згарища, що ще сильно куріло димом. Аж тут Уляна підійшла з найменшим синочком. Ми і плачемо всі разом і сміємося: врятувалися, живі!

Аж тут, трохи далі від мого подвір'я, помітив мертву жінку. Впізнати неможливо, із голови — криваве місиво, мабуть туди влучила розривна куля. І тоді знову вжахнувся. До тридцяти вбитих наших односельчан і жителів Старожукова, які випадково опинилися у цей день в Більові, лежали мертвими

серед згарищ. Деякі з старших людей, що через неміч не могли покинути оселю, згоріли живцем. І найстрашніше було те, що серед вбитих траплялися діти. Перед ким і в чому вони завинили? Ніколи не знати прощення нелюдам, які загубили їхнє невинне життя. Ні Бог, ні люди не простять їхнього злодіяння.

Чужого горя не буває, біда тоді сталася на всіх нас одна. Незабаром ми дізналися і про долю сім'ї нашого батюшки. Знайшовся єдиний свідок їхнього мученицького кінця. Це був староста села, який чув, хоча і не бачив, що робилося в старій клуні.

Фашисти завели сім'ю туди і закрили широкі двері. Отець Костянтин почав щось гнівно говорити своїм мучителям, а у відповідь пролунав постріл. Через якусь мить страшно закричала матушка Олександра. Потім її крик і благання перетнув нелюдський зойк старшої дочки. Це тривало певний час. Чулося з клуні і гиготіння фашистів, що нагадувало кнурячий хрюкіт. Лементували у розпачі Галина і В'ячеслав. Все закінчилося тільки тоді, коли прогрімів один за одним чотири постріли і ще автоматна черга.

Німці вийшли із клуні і вдарили по ній з вогнемета. Вона враз запалала. Закинувши на плечі автомати, гітлерівці, весело перемовляючись між собою, почували туди, де вже збиралися до гурту карателі.

В Більові після того дня вціліло всього три хати. Ми поховали, як могли, вбитих і взяли розбирати згарище клуні, в якій загинула сім'я о. Костянтина. Перед нами відкрилася жахлива картина. По всьому було видно, що перебиту сім'ю карателі скинули один на одного і завалили зверху солом'ю. Всі тіла надзвичайно обгоріли, до невпізнання, за виключенням Зої, яка лежала із самого низу обличчям до землі. Коли ми обернули на спину те, що залишилося від молодої красуні, то похололи. На місці високих грудей дівчини зяяли криваві рани і прокушений наскрізь язик виднівся з почорнілого рота. Пасмо волосся, що збереглося біля чола, було білим.

Ми зрозуміли, чому з клуні лунали ті нелюдські крики.

Останки замордованої сім'ї ми поховали на кладовищі у спільній могилі.

Незабаром почали копати землянки, готуватися до зими. Життя для нас продовжувалося.

„УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШІ ЗАМУЧЕНИХ“

Зовсім не просто мені було слухати ті давні розповіді сивочолих людей, які були свідками і пережили день 19 вересня 1943 року. А розповідати їм було ще складніше, тому я часто бачив сльози в очах моїх співрозмовників. І вони не соромились їх. І подумалося, що гріш нам ціна, якщо ми забудемо пережити нашим народом. Хто зраджує пам'ять про минуле, той невартий і майбутнього.

Ми часто згадуємо про білоруську Хатинь, українські Кортеліси, чеське Лідеце. Цими назвами ми завжди відкриваємо скорботний перелік спалених сіл і людських трагедій їхніх жителів.

Білівська трагедія – одна з

них.

На місці спаленої церкви люди поставили скромний обеліск. Ніхто не наважився збудувати тут хату чи посадити город. Для всіх білівців це було святе місце, а воно, як відомо, порожнім не буває. Зараз тут височіє нова церква.

Є на невеликому кладовищі села могила, завжди доглянута. На чорному камені викарбувані слова:

„Упокой Господи душі замучених спочилих рабів твоїх.

Протоєрей Костянтин (1895 – 1943)

Олександра (1906 – 1943)

Зоя (1925 – 1943)

Галина (1932 – 1943)

В'ячеслав (1930 – 1943)

Лозинські

Вічна їм пам'ять”.

Сергій ПАРФЕНЮК.

Початок на 3 сторінці.

